

Jolanta Załęczny

Muzeum Niepodległości w Warszawie
AFiB Vistula, filia w Pułtusku
ORCID 0000-0003-0615-410X

Kobieta o kobietach, nie tylko dla kobiet...

W czasie, gdy w całym kraju świętujemy jeszcze setną rocznicę odzyskania niepodległości oraz nadania kobietom praw wyborczych, a na Śląsku setną rocznicę wybuchu pierwszego powstania śląskiego, ukazuje się książka, której nie sposób nie odnotować. Muzeum Górnośląskie w Bytomiu wydało publikację *Zanim powstała Polska... Praca społeczna kobiet w okresie powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku. Wybór relacji* opracowaną przez Joannę Lusek, historyka, muzealnika (kustosza dyplomowanego), kierownika Działu Historii tego Muzeum.

Autorka wykorzystała tu niezwykle cenny materiał, jakim jest *Księga Pamiątkowa Pracy Społeczno-Narodowej Kobiet na Śląsku od roku 1880 do roku 1922* wydana z okazji Powszechnej Wystawy Krajowej w Poznaniu w 1929 roku. Wystawa została zorganizowana z okazji dziesięciolecia odrodzenia państwa polskiego i była formą prezentacji dorobku Polski i Polaków. O jej rozmachu najlepiej świadczy ilość wystawców (1427) oraz frekwencja (od 16 czerwca do 30 września 1929 roku odwiedziło ją 4,5 mln osób). W tym przedsięwzięciu znacząca rola przypadła Polkom (obywatelkom, działaczkom społecznym, pracownicom zawodowym, artystkom). Panie wzniosły nawet własnym staraniem Pawilon Pracy Kobiet.

Joanna Lusek zwraca uwagę na ich różnorodne inicjatywy, przybliżając jednocześnie sylwetki najbardziej zaangażowanych kobiet. Uko-

ronowaniem tego zaangażowania było wydanie przez przedstawicielki sekcji historycznej działu pracy społecznej *Księgi Pamiątkowej Pracy Społeczno-Narodowej Kobiet na Śląsku od roku 1880 do roku 1922*. Miała ona na celu ukazanie działalności kobiecej na niwie naukowej, artystycznej, społecznej i gospodarczej. Dużo uwagi poświęciła Autorka opracowaniu omówieniu formy i treści *Księgi*, na którą składa się łącznie 25 biogramów, 8 sprawozdań i wykazów oraz 99 relacji pisanych z perspektywy kilku lat. Relacje powstawały na prośbę Komitetu Wystawy Pracy Kobiet. Były pisane ręcznie lub maszynowo, opatrywane zdjęciami i dokumentami. Znaczna część ikonografii została wykorzystana w recenzowanej publikacji.

W roku 1976 *Księga* trafiła do zbiorów Muzeum w Bytomiu. Była eksponowana w 2018 na jubileuszowej wystawie z okazji 100-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości, której kuratorem była Joanna Lusek. Tak w przypadku wystawy, jak i publikacji wiedza historyczna, doświadczenie muzealnicze połączone z pasją badacza dały wymierne rezultaty. Powstała książka nie tylko niezwykle cenna, ale też bardzo potrzebna. Choćby z tego względu, że przeszłość naszego narodu jest skomplikowana i żeby ją zrozumieć, trzeba poznać nie tylko wydarzenia, ale i ich uczestników. A najlepiej można to zrobić przez pryzmat osobistych przeżyć, doświadczeń, wreszcie zapisków. Z tego względu – i na ten aspekt zwraca uwagę Joanna Lusek – wykorzystana przez nią *Księga* ma wyjątkową wartość. Autorka ma świadomość, że wszelkie relacje spisywane w niedługim czasie po wydarzeniach nie są wolne od emocji, a przy tym w sposób zaangażowany ukazują opisywaną rzeczywistość. Są więc dokumentem chwili, tym cenniejszym, że pisany z potrzeby wewnętrznej, z chęci podzielenia się swoimi przemyśleniami, a nie gloryfikowania własnych dokonać, bo autorki to osoby skromne, nie zabiegały o sławę. Miały poczucie spełnienia obowiązku wobec Polski i powinności wobec pokolenia przodków (np. Maria Szukalska: „Spełniłam mój obowiązek jako Polka i jako wnuczka powstańca z [18]48 i [18]63 roku. Moi przodkowie poświęcili za kraj majątek i życie, ja tylko pracę i syna” – s. 421)

W tytule publikacji ujętym w trzech słowach zamyka się z jednej strony oczekiwanie na powstanie na spornych terenach tej wymarzonej Polski, z drugiej słowo „zanim” precyzuje ramy chronologiczne

treści publikacji. Czas do momentu włączenia części Górnego Śląska w granice Rzeczypospolitej to jednocześnie czas walk, decyzji plebiscytowych i w konsekwencji podziału Śląska.

Układ treści został dokładnie przemyślany. Autorka podzieliła publikację na logiczne i spójne części. Poza wstępem charakter objaśniający ma wprowadzenie oraz załącznik nr 1. Właściwa treść publikacji to wybór relacji opatrzonej aparatem naukowym. Uzupełnieniem jest obszerna bibliografia oraz indeksy (nazwisk i miejscowości).

We wstępie Autorka przywołała kilka „okrągłych” rocznic przypadających w roku 2019: 100. rocznica wybuchu powstań śląskich, 100. rocznica udziału kobiet w wyborach powszechnych w Polsce (a także w Niemczech) i 90. rocznica wspomnianej już Powszechnej Wystawy Krajowej. *Księga Pamiątkowa Pracy Społeczno-Narodowej Kobiet na Śląsku od roku 1880 do roku 1922* jest – zdaniem Autorki – elementem łączącym te rocznice, a publikacja powstała na jej podstawie staje się symboliczną formą ich uczczenia. Warto podkreślić, że relacje zamieszczone w *Księdze* były dotychczas wykorzystywane i cytowane fragmentarycznie (o czym rzetelnie informuje autorka – zob. p. 2, s. 12). Niniejsze opracowanie jest więc pierwszym tak obszernym (choć to wybór) zaprezentowaniem ich treści.

Zgodnie z zasadami przy opracowywaniu materiału Joanna Lu-sek zachowała oryginalny język, uwzględniając tylko dostosowanie do obowiązujących współcześnie zasad ortograficznych oraz ujednolicając zapisy.

Obszernym fragmentem omawianej publikacji jest wprowadzenie zatytułowane *Głos kobiet z Górnego Śląska na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1929 roku*. To niezwykle ważny tekst, bo przede wszystkim wzbogaca wiedzę o tym przedsięwzięciu. A jest to temat intrygujący badaczy nie tylko w ujęciu całościowym (cytowane przez autorkę opracowania: Macieja Romana Bombickiego, *PWK – Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu 1929*, Poznań 1992 czy *Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu w roku 1929*, dzieło zbiorowe, t. 1–4, Poznań 1930), ale również w wybranych aspektach (np. Magdalena Piotrowska, *Złot Sokolstwa podczas Powszechnej Wystawy Krajowej w Poznaniu w 1929 roku*, „Niepodległość i Pamięć” 2017, nr 4, s. 103–124).

Z zamieszczonych w *Księdze* relacji (szczegółowy wykaz ich autorek – załącznik nr 1) autorka wybrała 60. Opracowując materiał musiała

pokonać problem związany z odczytaniem rękopisów. Relacje zostały poddane naukowemu opracowaniu. Każdą z nich poprzedza biogram zawierający informacje o działalności kobiet, ich – jak podkreśla Autorka – „dochodzenia do dojrzałości na gruncie pracy zawodowej, społecznej i narodowej, ze szczególnym uwzględnieniem okresu powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku” (s. 11). Biogramy te niejednokrotnie ukazują całe życie bohaterek, z uwzględnieniem ich dalszych, niejednokrotnie barwnych i ciekawych losów. Wykraczają one poza ramy czasowe publikacji, a także poza ramy terytorialne. Ukazują w wielu przypadkach działalność wychodzącą znacznie poza teren Śląska, bo kobiety często wracały do swojego poprzedniego środowiska. Biogramy są rezultatem żmudnych kwerend nie tylko w literaturze, ale także w aktach stanu cywilnego.

Relacje mają różną objętość, spisane zostały w 1. lub 3. osobie, czasem przybierają skondensowaną formę kalendarium (Maria Szukalska). Charakteryzuje je zróżnicowany język i styl, od rzeczowego po bardzo emocjonalny (np. relacja Heleny Sołtysowej).

Wszystkie są opatrzone przypisami, w których Autorka publikacji objaśnia, komentuje, uzupełnia treść relacji i opatruje ją bogatą bibliografią. Koniecznie trzeba w tym miejscu podkreślić, że przygotowując tak obszerne i bogate pod względem treści przypisy Autorka wykazała się świetną znajomością literatury przedmiotu oraz profesjonalnie przeprowadzoną, wnikliwą kwerendą. Potwierdzeniem jest obszerna bibliografia, na którą złożyły się źródła archiwalne i długa lista opracowań. Autorka skorzystała z zasobu Archiwum Akt Nowych, trzech archiwów państwowych (w Katowicach, Opolu, Poznaniu), trzech archiwów uczelnianych (Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Uniwersytetu Łódzkiego), dwóch archiwów zakładowych (LO nr LI im. T. Kościuszki w Rembertowie i Państwowego Zakładu Higieny w Warszawie) oraz archiwum Instytutu J. Piłsudskiego w Ameryce. Ponadto wykorzystowała 7 źródeł niepublikowanych o różnej proweniencji. W wykazie literatury przedmiotu znalazło się szereg artykułów (z tego 52 publikowane na łamach czasopism ogólnopolskich, regionalnych, organów prasowych stowarzyszeń) z prasy z XIX wieku i z okresu międzywojennego. Ponadto zamieszczana została długa lista opracowań przedwojennych, a obok tego pozycje współczesne, których wykorzystanie świadczy o dosko-

nałej orientacji autorki w stanie badań nad analizowaną tematyką. Tak bogata bibliografia to cenny materiał dla badaczy historii Śląska oraz historii kobiet, a także dla osób zajmujących się biografistyką.

Spośród 60 relacji tylko w przypadku 5 brakuje fotografii autorki tekstu. Mamy więc 55 fotografii portretowych (a także wiele innych), a te pozwalają na spojrzenie w twarze kobiet, których zapiski przytoczono w publikacji. Część zdjęć pochodzi z *Księgi*, pozostałe to efekt żmudnych poszukiwań Joanny Lusek w zbiorach muzealnych (od Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu poczynając), zbiorach prywatnych, w archiwach (Narodowe Archiwum Cyfrowe) i w dokumentach osobistych. Dzięki temu możemy dziś przyglądać się tym kobietom, które na trwałe wpisały się w wydarzenia związane z walkami o Śląsk i okresem plebiscytowym. Na fotografiach zobaczymy kobiety w eleganckich strojach z epoki, ale równie często inne, w strojach ludowych (np. Józefa Bramowska, Petronela Golasiowa, Józefa Liberkowa), podkreślających ich emocjonalny związek z Górnym Śląskiem. Oczywiście nie wszystkie ukazują wizerunki autorek z lat 20. XX wieku. *Notabene*, piękne zdjęcie trzech kobiet w śląskich strojach, a wśród nich Antoniny Niedbalskiej pochodzi ze zbiorów Muzeum Niepodległości, nr inw. F5493.

Z lektury relacji wyłania się bogaty obraz różnorodnych działań podejmowanych przez kobiety. Wspierały one mężów – działaczy niepodległościowych, zakładały stowarzyszenia, nielegalne szkoły, teatry amatorskie, przechowywały i dostarczały broń powstańcom, były kurierkami, sanitariuszkami, uczestniczyły w akcji plebiscytowej. Działały w strukturach samorządowych. Były aktywne także w późniejszym okresie, aż po czas okupacji. Wszystkie niemal zgodnie podkreślały rolę domu, gniazda polskości, wychowania patriotycznego w rodzinie, znaczenie ducha polskiego. Wszystkie były głęboko przekonane, że Polska zmartwychwstanie. Z dumą podkreślały, że synowie zaangażowali się w walkę zbrojną.

Autorka opracowania zwraca więc uwagę na zupełnie inny aspekt walk o polskość Śląska. Podkreśla, że poza walką zbrojną, będącą głównie domeną mężczyzn, mamy cały szereg inicjatyw z udziałem kobiet. Skupia się na sylwetkach tych, które zaangażowały się w działalność społeczną, charytatywną, oświatową czy kulturalną. Lista podejmowanych inicjatyw jest bardzo długa, a ich przywołanie z poda-

niem konkretnych przykładów jest niezwykle ważne i wartościowe. Tak skonstruowana mozaika wspomnień pozwala – zdaniem Autorki opracowania – na wczytanie się w głosy kobiet i spojrzenie na wiele problemów z innej perspektywy. Główny nacisk został bowiem położony na historię kobiet (herstorię), na uwypuklenie ich roli w dziejach. W ten sposób Joanna Lusek dopomina się o należne im miejsce w historii Polski i narodu polskiego.

Na jeszcze jedną kwestię trzeba tu zwrócić uwagę. Autorka opracowania jest mocno związana ze Śląskiem i doskonale rozumie jego specyfikę oraz historyczne uwarunkowania śląskiej rzeczywistości. Dla niej w pełni zrozumiałe są refleksje zawarte w zacytowanym wprowadzeniu do *Księgi* autorstwa Olgi Ręgorowiczowej, która zwracała uwagę m.in. na fakt, że na Śląsku nawet myślenie po polsku było bohaterstwem, a cóż dopiero uczenie języka polskiego, choćby własnych dzieci.

Warto jeszcze zwrócić uwagę, że omawiana publikacja przygotowana przez Joannę Lusek wychodzi naprzeciw oczekiwaniom Ręgorowiczowej, która w 1929 roku podkreślała, że zawarty w *Księdze* materiał nie jest uporządkowaną historią pracy śląskich kobiet, natomiast jest surowy i niekompletny. Efektem pracy Joanny Lusek jest stworzenie rozbudowanego i już niesurowego obrazu, bo przecież mamy materiał uzupełniony komentarzami oraz bibliografią. Co ważne, wprowadzone w ten sposób informacje pozwoliły na podniesienie wartości cytowanych relacji, zbudowanie pogłębionych portretów ich autorek. Wypada się więc cieszyć, że – jakby zgodnie z oczekiwaniami Ręgorowiczowej – materiał dostał się w ręce badaczki, która, znając realia Śląska, potrafiła go należycie wykorzystać w dobrze rozumianym interesie przybliżania historii tego rejonu. Wprowadzenie relacji do obiegu naukowego to także zrealizowanie celu *Księgi* w odniesieniu do badaczy spoza Śląska, którzy będą mogli poznać zapiski i – wyposażeni w bogaty komentarz – w pełni zrozumieć specyfikę regionu.

Podczas lektury opracowania nasuwa się szereg wniosków. Przede wszystkim autorki cytowanych relacji miały różne wykształcenie i pochodziły z bardzo różnych środowisk, ale – na co zwraca wielokrotnie uwagę J. Lusek – również z różnych regionów Polski. Najwięcej było oczywiście Ślązaczek, ale liczną grupę tworzyły kobiety z Wielkopolski, były mieszkanki Małopolski, Warszawy oraz Kresów. Obok

„zwykłych” kobiet pojawiają się nazwiska tej miary, co aktorka i dramatopisarka Zofia Chylewska czy posłanka Wanda Ładzina. Zaangażowanie kobiet w wydarzenia czasów powstań i plebiscytu na Śląsku przywołuje skojarzenie z udziałem Polaków z całego kraju w obronie Lwowie albo z okresem powstania styczniowego.

Lista walorów omawianej publikacji jest bardzo długa. Niewątpliwie ważne jest, o czym była już mowa, wprowadzenie do obiegu naukowego cennego źródła opatrzonego bogatymi komentarzami. Druga korzyść to ukazanie kobiet-uczestniczek wydarzeń wpisujących się w historię Śląska i Polski, więc patrzenie na przeszłość przez pryzmat kobiet oraz poprzez ich udział. Czy wreszcie wzbogacenie wiedzy o realiach życia na Śląsku, bo kto dziś poza tym regionem wie, co to plebicyty albo freblówka?

Umiejętności pisarskie, czyli tzw. dobre pióro w połączeniu z wiedzą historyczną dają wartościową publikację, która – o czym jestem przekonana – spotka się z zainteresowaniem odbiorców i to nie tylko badaczy historii Śląska. Bogata ikonografia stanowi również istotny walor opracowania. Publikacja jest starannie przygotowana edytorsko, na szczególną pochwałę zasługuje okładka z miniaturkami portretów prezentowanych kobiet.

Wypada więc pogratulować zarówno pomysłu, jak i jego realizacji. Jestem głęboko przeświadczona, że publikacja spotka się z pozytywnym odbiorem wśród badaczy zarówno historii Śląska, jak i historii Polski, a także wszystkich zainteresowanych losami polskich kobiet. Zajmie więc należne jej miejsce w bibliotekach publicznych oraz na półkach nie tylko w śląskich domach.

Jolanta Załączny

Joanna Lusek, *Zanim powstała Polska... Praca społeczna kobiet w okresie powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku. Wybór relacji*, Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, Bytom 2019, ss. 554.